

Pārdomas par Jāņiem

Autors: Austris Grasis

Publicēts: Jūnijs 11, 2008 - 12:23 PM Ievietotājs: Gunta

Laikam gan nebūs pārāk daudz domstarpību par to, ka Jāņi ir latviešu viskrāšņākie un paši latviskākie svētki. Arī uz jautājumu „ko tad īsti svinam Jāņos?” nebūs grūti atbildēt: protams, vasaras saulgriežus. Tātad Jāņu dienas rītā sagaidām un sveicam Sauli!

It kā viss būtu skaidrs — tātad Saule, bet kas tad ir Jānis?

Te nu arī vienprātība beidzas, un arī šajā grāmatā to neatradīsiet.

Kopš par Jāņiem raksta, pastāv divi it kā diametrāli pretēji uzskati: vieni Jāņi saredz senlatviešu dievību, bet otri — Jāņi Kristītāju.

Te nebūtu īstā vieta uzskaitīt visus viena vai otra virziena aizstāvjus, tāpēc gribu ieskatam citēt tikai dažus.

Osvalds Līdeks 1940. gadā raksta: „Nav noteiktu ziņu, kā šos vasaras saulgriežu svētkus, ko kristīgās ticības laikos apvienoja ar Jāņa Kristītāja dienu, senie latvieši saukuši.”

Toties Biruta Senkeviča, tāpat 1940. gadā, sašutumā izsaucas: „Apšaubīts tiek pat dainās tik bieži dziedinātais Dieva dēls Jānis kā latvisks saulgriežu personificējums. Tā Jāņu svētei tiek atņemts nacionalas eksistences pamats.”

Tālāk viņa šo problēmu šķietami atrisina, citējot Kārli Straubergu: „Tā kā Jāņu dziesmās apdziedātais un Jāņos svētītais kults nav izskaidrojams ar kristīgās baznīcas Jāņa ietekmi, tad jāpieņem, ka šis pagāniskais kults ir pastāvējis jau pirms vācu ienākšanas Latvijā un tur minētais Jānis ir saistāms vai nu ar romiešu Jāna (Janus), vai citas kādas pagānu dievības nosaukumu.”

Līdzīgi vienā vai otrā virzienā izteikušies vesela rinda pētnieku līdz mūsu dienām. Un tomēr pretruna ir tikai šķietama, jo liekas — visiem skaidrs, ka te darīšana ar senu, pirmskristīgu kultu, un Straubergam taisnība, ka šis kults ir pastāvējis jau pirms vācu ienākšanas Latvijā, bet vai tāpēc Jāņa vārds saistāms obligāti ar romiešu Jānu, par to var šaubīties.

Reliģiju vēsturē labi pazīstams ir jēdziens „sinkrētisms” , kas nozīmē dažādu reliģiju savstarpējo ietekmēšanos. Tā ir parādība, kas novērojama visā pasaulē. Tāpat kā kultūras nepastāv tukšumā un, dažādām kultūrām saskaroties, notiek tā sauktā akulturācija, tāpat arī reliģijas viena otru iespaido un rezultātā rodas sinkrētisms. Tas ir dabīgi un nebūt nenozīmē, ka, Senkevičas vārdiem izsakoties, „Jāņu svētei tiek atņemts nacionalais pamats”. Sinkrētisms taču nav vienvirziena kustība!

Latviešu reliģijas pētnieks Haralds Biezais savā 1972. gadā Zviedrijā izdotajā darbā „Die himmlische Goetterfamilie der alten Letten”, ļoti pārlicinoši uzrāda šos procesus, kā Saule zem kristīgā Jāņa Kristītāja „mētelīša” pārtop par jaunu un pilnīgi patstāvīgu latviešu dievību Jāņi, kuŗam vairs nav nekā kopīga ar kristīgā vārda devēju. Sīkāk šos procesus te apskatīt nevaram, to var izlasīt H. Biezā darbā, kas starplaikā iznācis arī latviešu tulkojumā.

Ja pieņemam, ka Jānis vasaras saulgriežos pārņem daļu Saules funkciju, tad tomēr ar Saules kultu vien Jāņa būtību izskaidrot nevaram. Ja rituāla daļas, kas saistītas ar uguni, saules sagaidīšanu, dejušanu ap uguni utt., saistītas ar Saules kultu, tad otra spēcīga Jāņu sakne ir sens, fallisks auglības kults. Ar to saistīta pušķošana ar

meijām, Jāņu zālēm, lauku aplīgošana un meiju spraušana laukos un tīrumos, lai veicinātu auglību, kā arī vispār Jāņa saistība ar kokiem un Jānis „vārtu staba galiņā”.

Tiešā veidā uz to norāda ne tikai dziesmas par Jāņu zāli, kas „brīžiem stīva, brīžiem mīksta”, bet, visticamāk, arī piedziedājums „līgo” no verba līgot, lietuviski linguoti ar nozīmi „iet šūpodamies, šūpoties” sekundāri no piedziedājuma atvasināts „dziedāt Jāņu dziesmas”, bet nepārprotami, ja „līgo liepa ar ozolu”, tad skaidrs, kāda šūpošanās te domāta.

Šis erotiskais moments Jāņos vienmēr ir bijis auglības veicinoša Jāņu rituāla sastāvdaļa un ir tāda līdz mūsu dienām, jo ne viena vien tautu meita tieši Jāņos ir atradusi „sev maizītes arājiņu”.

Saules un auglības kulta izpausmes kristīgajai baznīcai nevarēja patikt, un tātad tā rīkojās pēc labi pazīstamās metodes, uzliekot pastāvošiem svētkiem citu vārdu un mēģinot ielikt arī citu saturu. Tā labi zināms, ka vēsturiskais Jēzus Kristus nav dzimis Ziemassvētkos, bet ziemas saulgrieži ar atdzimstošo Sauli bija plaši svinēti svētki, tāpēc tos atvietoja ar „jauno gaismu” Jēzu Kristu un gluži likumsakarīgi vasaras saulgriežos sešus mēnešus pirms Kristus bija jāpasludina Jānis Kristītājs. Visās Eiropas valodās Bībeles Johanaans ir ieguvis attiecīgās valodas fonētiskajiem principiem atbilstošu skanējumu (piem., Johannes, Johan, Jan, Jean, Sean, Ivan, Ian, Giovanni, Juan, Jaani, Jonas un arī Jānis). Uz to norāda arī citi Bībeles personvārdi tieši Jāņu dziesmās:

Gāj' Jāņosi, Pēterosi
Arajiņa lūkoties.
Ja Jānīša nedabušu
Tad dabušu Pēteriti.
Ja Pētera nedabušu,
Tad dabušu Jēkabiņu.
Ja Jēkaba nedabušu,
Tad dabušu Labrenciti.
Ja Labrenča nedabušu,
Tad dabušu Bērtuliti.
Ja Bērtuļa nedabušu,
Tad dabušu Miķeliti.
Ja Miķeļa nedabušu,
Tad dabušu Andrejiņu.
Ja Andreja nedabušu, —
Tad man vairs nevajaga.
33106-1

Jāņu ugunis mēs sastopam visā Eiropā, kur tās dedzina Svētajam Jānim par godu, bet tikai latvieši ir izveidojuši savu Jāni, turoties pie savām tradīcijām. Tā nu ir iznācis gluži pretēji baznīcas nodomiem ielikt savu saturu senā saules un auglības kultā — stūrgalvīgie latvieši ir ielikuši savu saturu baznīcas uzliktajam Jānim, un galu galā mums izjāj spožais Saules vedējs Jānis, kuram nav nekādas līdzības ar Jordānas askētu, sava vārda devēju.

Tas īstenībā ir tas īstais brīnums, kas apliecina latviešu tradīciju noturīgumu un spēju tās pielāgot savām vajadzībām. To apzinoties, šie svētki nevis atņem, bet stiprina „nacionālas eksistences” pamatus.

Apziņa, ka vārds Jānis ir ienācējs, jau agri ir novedusi pie mēģinājumiem rekonstruēt pilnīgi „latviskus” svētkus. Tā Āronu Matīss, citēdams Garlību Merķeli, raksta: „Tagadējā Jāņa dienā visa latvju tauta svin savus vecu vecos Līgā svētkus, līgodama, diedama, priedādamās.” Tālāk viņš min „laipnā dieva Līgā puķaino altari” un top skaidrs, ka te darīšana ar pseidodievu. Tā mūsu valodā (vēlāk arī Pumpuram) ienāk pseidodievību vārdi Līgo un Līga, kuņiem kā personvārdiem nav nekādas vainas, tikai ar Jāņiem tiem nav nekāda sakara.

Tā nu, lai izvairītos no „kristīgā” Jāņa, radās folklorā un tautas tradīcijās nepamatotais Jāņu nosaukuma atvītotājs „Līgo svētki”. Tas šad un tad parādās arī gadsimta sākumā un pirmās Latvijas neatkarības (nevis brīvvalsts) laikā. Taču jau 1928. gadā Emilis Melngailis raksta:

„Izdodams savu pirmo krājumiņu, kuŗā ietilp tikai Jāņadziesmas, es jaunās dienās — 1900. — sekodams ierunātai valodai, ka Jānis nav latviskis, biju izgudrojis jaunu vārdu Līgosvētki, kuŗš nu uz kādu laiku ir nomācis īstos senvārdus: Jāņadienu, Jāņanakti, kā jau bieži muļķība nosēžas goda vietā, galdagalā, lai ar' uz īsu brīdi.”

Diemžēl tas vairs nelīdzēja — šī „muļķība” saglabājusies līdz mūsu dienām. Padomju okupācijas gados pēc nesekmīgiem mēģinājumiem Jāņus aizliegt padomju vara ķērās pie tiem pašiem līdzekļiem kā simtiem gadu agrāk baznīca: proti, nosauca Jāņus par „Līgo svētkiem” un mēģināja tiem ielikt citu — sociālistisku saturu. Ironiskā kārtā taisni E.Melngaiļa Tautas mākslas nams 1955. gadā izdeva veselu „Līgo dziesmu” krājumu ar attiecīgi safabricētiem tekstiem un nosaukumu uz vāka „Repertuārs Līgo svētkiem”. Neizprotami gan, ka atjaunotajā Latvijas Republikā 17. neatkarības gadā mūsu kalendāros 23. Jūnijs nosaukts oficiāli par „Līgo dienu” un gan avīzes, gan veikali, gan pastkartītes mūs sveic „Līgo svētkos”, tātad tālāk par Merķeli neesam tikuši. Tas stipri atgādina „Salavecī”, kas tikpat stūrgalvīgi negrib aiziet.

Tautas tradīcijās, folklorā nosaukumi ir skaidri: tāpat kā svinam Ziemassvētku vakaru, Vecgada vakaru (nevis Jaungadu), tā vienmēr svinēts ir Jāņu vakars, bet 24. Jūnijs ir Jāņu diena.

No diskusijām par Jāņa — Jāņa Kristītāja atbilstību izriet arī pārdomas, par to, kuŗā datumā tad īsti svinēt Jāņus. Saulgrieži it kā būtu 21. Jūnijā, tātad Jāņu vakars būtu 21., bet Jāņi — 22. Jūnijā un 24. tad būtu Jāņa Kristītāja diena? Liekas, ka te parādās modernā cilvēka kalendāriskā domāšana.

Sprīžot pēc folkloras materiāliem, nebūt nav teikts, ka Jāņus visā Latvijā vienmēr svinēja vienā dienā. Tos svinēja tad, kad visi pavasara darbi bija paveikti. To varēja iespaidot arī laika apstākļi. Tā vienā dziesmā teikts:

Nenāc, nenāc, Jāņa diena,
Vēl es tevis negaidīju:
Mana sieva nosalusi,
Trīs kažoki mugurā.
Bb14,939

Bet citā dziesmā pat aizmirsts svinēt:

Aizamirsa, aizamirsa
Jāņu diena neturēta;
Siesim sierus palagos,
Turēsim Jāņu dienu.
1341,24243

Tātad var arī svinēt citā dienā vai arī vairākas dienas līdz pat Pēteriem.

Tas man stipri atgādina trimdas gadus, kad parasti svinēja Jāņus tuvākajā sestdienā, jo citādi nebija iespējams. Tas nav kavējis daudzviet trimdā saglabāt Jāņu tradīcijas.

Lai nu kā, man strīds par datumiem liekas nebūtisks. Ja jau nu mūsu valstī 23. un 24. Jūnijs ir oficiālas svinamdienas, tad man liekas, ka nav nekādas vainas 23. līgot Jāņu vakaru, kā to latvieši ir darījuši vismaz pēdējos simt gadus. Ja nu kāds grib svinēt arī 21. Jūniju, tad arī nav nekādas vainas, jo, kā jau minēju, Jāņus var svinēt vairākas dienas. Arī no saulgriežu viedokļa tam nav lielas nozīmes, jo saule trīs dienas it kā stāv uz vietas un starp 21. un 23. Jūniju saules stāvokļa ziņā nav lielas starpības. Tikai ticības karus no tā nevajadzētu taisīt.

Lietderīgi ir apskatīt dažus skaitļus, kas ir diezgan pārsteidzoši un runā ļoti skaidru valodu: proti, Dainu skapī pārstāvēto gadskārtu dziesmu skaits:

Meteņi 99
Jurģi 123
Jāņi 4556
Miķeļi 21

Liekas, ka šie skaitļi ļoti pārliecinoši parāda Jāņu nozīmi un īpatsvaru latviešu tradīcijās.

Kāpēc tas tā ir? Kāpēc īsti svinam Jāņus?

Īsi varētu atbildēt — tāpēc, lai uzlādētu nākamajam gadam Saules enerģiju, uzlādētu, tā sakot, savas baterijas.

Katrs, kas kaut reizi ir Jāņus tā pa īstam līgojis ar visu gatavošanos, pušķošanu, vainagu pīšanu, līgošanu, aplīgošanu, lēcis pāri ugunskuram un no rīta sagaidījis Saules lēktu, varēs man piekrist, ka tas dod milzīgu enerģijas, labsajūtas un laimes sajūtu pieplūdumu, no kuŗa var ilgu laiku smelties.

Protams, nav jau viena normēta veida, kā svinēt Jāņus. Katrā vietā izveidosies ar laiku savi varianti atkarībā arī no tā, cik stabils ir dalībnieku sastāvs, — ja tas katru reizi stipri mainīsies, mainīsies arī norise, kaut arī Jāņu norises galvenās sastāvdaļas principā ir tās pašas.

Agrāk šī Jāņu norise visiem dalībniekiem bija skaidra, jo līgot gāja kaimiņš pie kaimiņa, pašu saimes ļaudis aplīgoja savu saimnieku un saimniecei (Jāņu tēvu un māti), tas nozīmē, ka dalībnieku sastāvs visumā gadu no gada daudz nemainījās un visi vairāk vai mazāk zināja, kas un kādā secībā notiks. Tomēr notika arī zināma veida „mēģinājumi” — ielīgošana.

Šodien, kad Jāņu bērni sabrauc no malu malām, tas tā vienkārši pats no sevis notikt nevar. Ja negrib nonākt pie Jāņu uzvedumiem, kur lielākais dalībnieku vairums ir pasīvi skatītāji, tad nepieciešams ir zināms scenārijs, kuŗā visi Jāņu bērni ir dalībnieki. Līdzīgi kā Ilga Reizniece ar Dienas starpniecību kopš dažiem gadiem aicina atkal mācīties Jāņus svinēt, tā mēs pirms divdesmit gadiem trimdā izdarījām to pašu.

Sarīkojām Jāņu semināru Viblingsverdē (Wibblingswerde) pie Līdenšaidas (Luedenscheid), Vācijā. Sabrauca tautieši no Vācijas, Anglijas un vesels autobuss no Zviedrijas. Dzīvojām turpat nedēļu uz laukiem, vienuļā mītnē, paši cepām un vārījām, mācījāmies dziesmas un dejas un izstrādājām Jāņu norisi, kuru praksē izmēģinājām pēdējā dienā (7. Jūlijā). Iznāca lieliski Jāņi, un neviens nesūdžējās par datumu.

Šis scenārijs tad kļuva par pamatu Jāņiem Francijas Abrenē, kur sabrauca līgotāji no Francijas, Anglijas, Vācijas, Zviedrijas, pat no ASV, Austrālijas un arī no Latvijas. Gadu no gada norisi atkārtojot, radās stingras struktūras, jo vienmēr bija klāt arvien vairāk līgotāju, kas jau no pieredzes zināja, kas notiks. Auga melodiju pūrs, un sākumā cītīgi lietotās tekstu lapiņas drīz pazuda.

Mazliet pielāgotā veidā šis scenārijs kopš 2000. gada kalpo arī manā īpašumā „Ģendertos” pie Skaņā kalna, kur katru gadu uz Jāņiem sabrauc ap 70 — 120 līgotāju. Gribo te vēl pastāstīt, kā mēs „Ģendertos” līgojam.

Parasti daļa talcinieku sabrauc jau dienu iepriekš. Tad tīram māju, sienam sieru, vācam sienu, vakarā ejam pirtī, jo Jāņos jābūt tīram. Nākošajā dienā sākas lielā pušķošana. Puiši iet pēc meijām, kuŗas noliek visos istabas kaktos, klētī, kūtī un abās pusēs pie visām durvīm. Tāpat puiši gādā par ozolu zariem, bet meitas iet puķes un Jāņu zāles lasīt, vēlāk sāk pīt vainagus un vītnes. Daļa puišu saliek ugunskuru, bet viens vai divi gatavo pūdeli (pūdelei lietojamo koka mucu divas dienas mērcē ūdenī, tad iekšsienas izklāj ar māliem, tad sajauc zāģa skaidas ar darvu, saliek blīvi malkas pagales tā, lai tās sniegtos pāri mucas malai, ieurbj mucā no sāniem caurumus, lai būtu labāka vilkne, un iestiprina degli, aiz kuŗa aizdedzināt, un tad vīri slien mucu gaisā un nostiprina). Labi saliktai pūdelei jādeg visu nakti un vēl Jāņu dienā.

Šais darbos pakāpeniski tiek iesaistīti visi tie, kas starplaikā ierodas. Pēcpusdienā tiek uztaisīti vārti pāri iebrucamajam ceļam un ar kārti aizsprostoti. Vārtu stabi un aizsprosts tiek izrotāti ar vītnēm, tāpat pūdele.

Tagad, tiklīdz kāds piebrauc vai pienāk pie vārtiem, Jāņu tēvs ar alus kannu un Jāņu māte ar sieru jau atbraukušo pavadībā iet pie vārtiem un sākas apdziedāšana. Tikai tad, kad jaunatbraucēji atbild (atlīgo), dažkārt pēc kārtīgas stīvēšanās, vārtus atveŗ un līgotājus ielaiž iekšā, sniedzot tiem pēc kārtas alus kannu un

sieru. Tas pie vārtiem tā turpinās, līdz visi ir sabraukuši. Kārtība ir tāda, ka Jāņu tēvs gādā par alu koka mucās, bet Jāņu bērni nes līdz ēdamo, ko saliek uz pagalmā izliktajiem galdiem.

Kad visi sanākuši, es parasti uzrunāju Jāņu bērnus un īsumā pastāstu, kas notiks, tad kopā izdziedam dažas Jāņu melodijas, lai apdziedoties nebūtu jādzied vienas un tās pašas. Tad visi dalībnieki sadodas rokās un atmuguriski dziedot apiet „Ģendertu” mājai apkārt, lai vairotu tās svētību, kāds tad arī saka mājas svētību un met ziedu. Tad tālāk līgodami ejam pie kaimiņa Elmāra Ģenderta, cienājam viņu ar alu un sieru un aicinām viņu līdz. Viņš mūs parasti cienā ar bērzu sulām. Pa ceļam atpakaļ mēs ejam caur kūti, metam tur ziedu un ejam tālāk uz klēti, kur atkal metam ziedu, tāpat kā arī gažām ejot pļavās. Kad nonākam atkal mājas pagalmā, tad visi kopā sēstas pie galdiem, sadodas rokās un nodzied galda dziesmu. Tad seko kopējs mielasts. Kad visi paēduši, tad sāk virzīties uz ugunskura pusi. Klātesošie Jāņi aizdedzina ugunskuru, bet pūdele tiek aizdedzināta tad, kad saule riet. Tad sākas apdziedāšanās, meitas pret puisiem — kā viena puse beidz, tā otrai jāsāk. Vārdus dzied gan gatavus, gan brīvi izdomātus. Tas var ieilgt stundu vai divas. Pēdējos divos gados vietējie Skaņkalnes jaunieši (ap 25) pusnaktī ierodas un sāk mūs apdziedāt. Bez sīvas cīņas nepadodamies, kas rāda, ka tradīcija sāk atkal dzīvot. Pēc pusnakts tad sākas danči un rotaļas, dzied arī citas dziesmas.

Naktī meitas parasti iet uz Salacu peldētis, bet saules lēktu visi kopā sagaidām uz Skaņākalna, kas ir tikai dažus simtus metru no manām mājām. Skaņākalnā sveicam Sauli ar dziesmu, un visa Salacas ieleja tad skan. No mazsalaciešiem dzirdēts, ka pilsētā četru kilometru atstatumā varot dzirdēt. Kad aizejam atpakaļ uz „Ģendertiem”, tad saule jau gabalā. Cits iet peldētis, cits tomēr atlikties (nu jau drīkst), bet dažam labam vēl gribas dziedāt.

Beigās vēl dažas piebildes: dzirdēts, ka Jāņos vainagu liekot galvā tikai Jāņiem un Līgām, — tās ir muļķības. Liek visi galvā, kas nav slinki nopīt vai kam ir, kas nopin.

Par apģērbu: Jāņu vakarā jāuzvelk tīras drēbes, bet tam nav jābūt goda tērpiem (tautas tērpiem), jo Jāņi nav godi. Grūti iedomāties, ka goda drēbēs, kuras dažkārt gatavoja tikai vienreiz mūžā un tāpēc saudzēja, bristu pa salijušām pļavām (ja līst kā pa Jāņiem) vai vārtītos papardēs. Tīras bikses un kreklus, bet meitas un sievas brunčos gan — jo dziesmā teikts, ka Jāņu nakti nevar atšķirt sievas no meitām, jo visām galvā vainagi, bet no vīriem jau nu gan vajadzētu varēt atšķirt.

Un beidzot par to, ko dzer Jāņos. Jāņi ir tukšs laiks, kad pēc smagiem pavasara darbiem ķermenis ir novājējis un nekas vēl nav izaudzis.

Tikai „šķidrajai” maizītei — alum mieži vēl pietiek un gotiņai piens sieram.

Tāpēc šņabi Jāņos nedrīkst dzert. Manos Jāņos dzer tikai alu un bērzu sulas tie, kas alu nedzer. Un tā līdz šim visiem ir bijis labi.

Līdeks, Osvalds. Latviešu svētki, LFKM B. 8. — Rīga, 1940, 64. lpp.

Senkeviča, Biruta. Senie Jāņi Zemgalē, LFKM B. 9. — Rīga, 1940, 4. lpp.

Straubergs, Kārlis. Latviešu konversācijas vārdnīca, VII. — Rīga, 1931.—1932., 13877.

Biezais, Haralds. Seno latviešu debesu dievu ģimene. — Rīga: Minerva, 1998.

LD V. — Petrograda, 1915, 33106-1.

Aronu Matiss. Muhsu Tautas dseesmas. — Rīga, 1888, 266.—268. lpp.

Jaunākās Ziņas, Nr. 137, 1928.

Bendorfs, Vilis, Melne Elga, Vīksna, Māra. Nu dziesmiņas jāizdzied. — Rīga:

Jumava, 1998, 4., 19., 20. lpp.

www.dainuskapis.lv